

Kõiksuse valitsemise soovi püstitumine Vana-Egiptuse kuningate ideoloogias 12. dünastia alguseks

Sergei Stadnikov

1. Universalistlike väljendite genees

Egiptuse valitsejate kogu kõiksust hõlmata püüdvate taotluste lähteid tuleb otsida egiptlaste suhtumisest neid ümbritsevasse universumisse, mis on teada juba Egiptuse Vana riigi ajajärgu (u. 2686–2181 e. Kr.; 3.–6. dünastia) teisest poolest (kuigi vastav üldistav termin viimaste sõnavaras vähemalt III aastatuhandel e. Kr. ilmselt puudus). Mütoloogilise teepoolse ontoloogia tasandil väljendus see muu hulgas ettekujutuses, et korrapärastatud ja piiratud maailm elik Egiptus on ümbritsetud lõpmatu, ajatu, kohatu, pimedana, passiivse ja korrapäratu veekaosiga Nun (transliterat-

sioon: nwn).¹ Sinna ei ulatunud ükski päikesekiir, seda ei tundnud ükski jumalus, seal lõppes ka vaaraode võim. Ent samas evis Nun teatud positiivseid omadusi: kõrvõimalikkust, absoluutsust ning potentsiaalsust. Olemise sfäär saab eksisteerida ainult koos talle vastandunud kaosiga. Nun ei olnud puhas eitus, ta kuulus jumal-demiurgi alustatud maailma loomisprotsessi juurde.² Ürgvete põhjatus sügavuses elutsesid päikesejumala leppimatud vaenlased, maokujulised olevused, kellega ta pidi lõputult, igal ööl võitlema.³

Mõjukuselt juhtiva Heliopolise (kr. k.; egipt. iwn) kosmo-teogoonia järgi lõi looja-jumal Atum-Ra (päike) kogu maailma, tehes

¹ E. Hornung märgib, et kuna aja ja ruumi mõiste Nuni puhul ei kehti, siis ei saa teda ka täpselt määratleda (E. Hornung. Chaotische Bereiche in der geordneten Welt. – Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 81, 1956, lk. 29). Nunist sai alguse Niilus (egipt. transliteratsioon: h`pj). Nuni ja korrapärastatud maailma – Egiptuse – vahelise seose kohta vt. S. Morenz. Ägyptische Religion. Stuttgart, 1960, lk. 180–186; H. Bonnet. Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte. Berlin, 1952, lk. 535–536; H. Grapow. Die Welt vor der Schöpfung. – Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 67, 1931, lk. 34–38; W. Beyerlin (Hrsg.). Religionsgeschichtliches Textbuch zum Alten Testament. Göttingen, 1975, lk. 31; G. D. Hvedelidze. Dva ponjatija večnosti v kosmogonijax Drevnego Egipta. – Meroe, vöp. 3, Moskva, 1985, lk. 239–243; T. Obenga. La philosophie pharaonique. – Presence Africaine, N. 137/138, Paris, 1986, lk. 3–24.

² Teema kohta põhjalikumalt vt. E. Hornung. Der Eine und die Vielen. Ägyptische Gottesvorstellungen. Darmstadt, 1971, lk. 179–157.

³ Vastavasisulisi loitse esineb juba inimkonna vanima, kontseptuaalselt läbi mõeldud religioossete tekstide korpus – Püramiididekstsides (vrd. J. F. Borghouts. The victorious eyes: A structural analysis of two Egyptian mythologizing texts of the Middle Kingdom. – Studien zu Sprache und Religion Ägyptens: Zu Ehren von Wolfhart Westendorf überreicht von seinen Freunden und Schülern, Bd. 2, Göttingen, 1984, lk. 716–703). Hiljemalt Keskmisest riigist (1782–2040 e. Kr.) sugenes egiptlastel uskumus päikesejumal Ra heitlusest maokujulise ürgvaenlase Apopiga (kr. k. Apophis). Püramiididekstsides tema nimi veel ei esine. Peamiselt Keskmise riigi aegsed tekstid tähistavad teda kui surnu vaenlast ja päikesejumala silma röövijat. Teema kohta lisaks vt.: W. Helck, E. Otto, W. Westendorf (Hrsg.). Lexikon der Ägyptologie, Bd. I, Wiesbaden, 1975, Sp. 350; E. Hornung. Verfall und Regeneration der Schöpfung. – Eranos-Jahrbuch, Bd. 46, 1977, lk. 432; H. Kees. Der Götterglaube im alten Ägypten. Berlin, 1977, lk. 55–54.

seda „esimese korra“ (transliteratsioon: šp tp) ajal jaotuse korraseduspära Maat (transliteratsioon: m` .t) printsiibi alusel. Ainult seal, kus see valitses, sai toimida igavene olemine. Jumalate (transliteratsioon: ntr.w) ja inimeste ehk eelkõige egiptlaste (transliteratsioon: rmt.w) elusfäär kuulus samuti sinna. Sellest väljaspool kestab aga edasi loomiseelse ürgühtsuse „olematus“.⁴ Heliopolise preestrikoolkonna arvates tekkis kogu korrapärastatud maailm Nuni ehk eeleksistentsi ürgvetest. Seega oli ta päikesest ja maast esmasem.⁵ Teisalt ilmutab Nun ennast mütoloogilistes spekulatsioonides passiivse jumalusena (kuigi mõnikord nimetatakse teda religioossetes tekstides lugupidamise märgiks „jumalate isaks“) – ilmselt seepärast ei lülitatud teda Heliopolise „Suure üheksaainsuse“ (kr. k. Enneaad) koosseisu.

Võõrad rahvad ja hõimud ümbritsesid Egiptust elik „Musta maad“ (km. t) amorfse, mõnikord ähvardava kooslusena. Egiptlastele tähendas seda eelkõige mingi konkreetne, naabruses asuv kõrbelis-mägine tühermaa (transliteratsioon: dšr.t; h`š.t), mille asukatel ei olnud mingit aimu kultuuri peamisest tunnusest: looduslikku ja sotsiaalset korda Maat`i⁶ tagavast jumalkuninga institutsioo-

nist. Seepärast häbimärgistati muulasi hari-likult sõnadega „arg, hale“ (hsj). Väljaspool iidset Niilusemaad valitses ebaloomulikkus (näiteks sadas vihma Niiluse üleujutuste asemel), inimesed ja jumalad olid metsikud ning kasvatamatud.⁷ Enamikul kujutistel ei näe me vaaraod⁸ mitte tema konkreetse ajaloolises isikupäras, vaid korrapärastatud maailma hoidja, kaitsja ja laiendaja rollis, millesse teda seab rohkearvulistes pühamutes toimiv igikestev kultusreligioon.

Kuningavõim oli Muinas-Egiptuse ühiskonna üks tähtsamaid tugisambaid. Ka valitajatest Rooma imperaatoreid kujutati üle kogu Püramiidimaa paiknevatel erinevatele jumalatele pühitsetud templite müüridel ja seintel traditsioonilises vaaraode ametirüüs koos pühade väliste võimusembolitega. Järelikult, kuni 3500 aastat pärast esimesi teadaolevaid ühendatud Ülem- ja Alam-Egiptuse valitsejaid. Selle ülimalt kaua kestnud ajavahemiku jooksul muutus küll mõnevõrra institutsiooni tähendus, kuid mitte põhiolemus. Troonile pühitsemise riituse käigus sai surnud vaarao järeltulijast, siinpoolsuses kunagi valitsenud jumalate dünastia viimasest esindajast, taevajumal Horose maine järeltulija „(maajumala) Gebi aujärjel“. Kuningas ühi-

⁴ Põhjalikumalt vt. J. Assmann. *Zeit und Ewigkeit im alten Ägypten*. Heidelberg, 1975, lk. 22–21; W. Helck, E. Otto, W. Westendorf (Hrsg.). *Lexikon der Ägyptologie*, Bd. III, Wiesbaden, 1980, Sp. 252.

⁵ *Die Schöpfungsmythen: Ägypter, Sumerer, Hurriter, Hethiter, Kanaaniter und Israiliten*. Zürich–Köln, 1964, lk. 43–40.

⁶ Maat oli egiptuse ühiskonna ja looduse korra ning elu alus. Samuti kehtas ta „õiglust“, „õiguslikkust“ ning „tõde“. (Maati vastandid olid „korratus“, ebaõiglus“ (išf.t) ja „vale“ (grg).) Eeskätt päikesejumal Ra ja vaarao kehtestasid ning kaitsesid teda siin ja teispoolsuses. Maati mõtestati Ra tütreana ja tarkuse- ning kirjajumal Thoti abikaasana. Teema kohta lisaks vt. J. Assmann. *Ma`at: Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im Alten Ägypten*. München, 1990; A. Mancini. *Maat Revealed. Philosophy and Justice in Ancient Egypt*. New York, 2004; B. Menu. *Maat: L`Ordre Juste du Monde*. Paris, 2005.

⁷ Teema kohta lisaks vt.: W. Helck. *Die Ägypter und die Fremden*. – *Saeculum*, Bd. 1964, 15, lk. 114–103; W. Helck, W. Westendorf (Hrsg.). *Lexikon der Ägyptologie*, Bd. II, Wiesbaden, 1977, Sp. 312–311; A. Loprieno. *Topos und Mimesis: Zum Ausländer in der ägyptischen Literatur*. Wiesbaden, 1988. E. Bresciani. *Der Fremde*. – *Der Mensch des Alten Ägypten* (Hrsg. S. Donadoni). Frankfurt am Main–New York–Paris, 1990, lk. 297–261.

⁸ Substantiiv „vaarao“ (transliteratsioon: pr`) tähistas algselt ainult suurt koda (paleed) ehk teisisõnu kuningaresidenti (nagu näiteks Valge Maja, Kreml jne.); alles 21. dünastia valitseja Siamuni („Amoni Poeg“; valitses 978–959 e. Kr.) ajast on kindlalt teada „vaarao“ esimene personaalne seostatus, mis Vana Testamendi tõlgete vahendusel jõudis väga paljudesse keeltesse. Egiptlased ise eelistasid sõna „kuningas“ (transliteratsioon: njšwt). Põhjalikumalt vt.: E. Otto. *Legitimation des Herrschens im pharaonischen Ägypten*. – *Saeculum*, Bd. 20, 1969, lk. 385–411; E. Hornung. *Politische Planung und Realität im alten Ägypten*. – *Saeculum*, Bd. 22, 1971, lk. 48–58; J. Assmann. *Politik zwischen Ritual und Dogma: Spielräume politischen Handelns im pharaonischen Ägypten*. – *Saeculum*, Bd. 35, 1984, lk. 97–114; S. Stadnikow (Stadnikov). *Himmelsrichtungen und Bogenvölker als Herrschaftsbereiche des ägyptischen Königs in den Pyramidentexten*. – *Proceedings of Seventh International Congress of Egyptologists in Cambridge* (Edit. C. Eyre). Leuven, 1998, lk. 1095–1102.

nesid individuaalne surelik ning igavikuline pool. Paratamatud lahknevused ideoloogia ja tegelikkuse vahel ei olnud vastuolus egiptlaste arusaamaga kuningavõimust, vaid hoopis kohaldati valdja loomusega, mis hõlmas üheaegselt nii inimlikke kui ka jumalikke aspekte. Kuna valitseja on kogu maailmakorra tagaja, ähvardab siinpoolsust tema surma puhul täielik häving. Troonipärija taastekitab niisiis võimule tulles maailma uuesti ning taasühendab Ülem- ja Alam-Egiptuse.

Egiptlaste uskumuste järgi kuulus kuninga tähtsaimate kohustuste hulka jumal-demiurgi Ra asutatud ilmakorra (Maat) kaitsmine sise- ja välisvaenlaste eest (kultuskohtade ehitamise, rituaalide teostamise jne. kõrval). See sakraalne vastasseis ei lõppenud kunagi, sest Niiluse deltat ja orgu ümbritsev korrapäratu barbaarne sfäär täiendas-teenindas möödapääsmatu korrelaadina tsivilisatsiooni ehk Egiptust. Üks teadaolevalt esimesi, jõuetut maaslamavat vastast lööva hõimupealiku sakraalseid kujutisi pärineb juba IV aastatuhande lõpust e. Kr. Kord taandudes mõnevõrra tagaplaanile, kord jõuliselt esile tõustes, näiteks Thutmosis III („Thot On Sündinud“;

1504–1450 e. Kr.) ja Ramses II („Ra On Ta Sünnitanud“; 1279–1212 e. Kr.) valitsemise ajal muutus see ikonograafiline motiiv üheks püsivaks vaarao ilumusvormiks.⁹ Ja seda lausa läbi aastatuhandete! Täienduseks agressiivsetele muulastele sümboliseerib kaootilist antimaailma metsloomade asuala, kus kuningas peab aeg-ajalt jahti, näiteks lõvidele, leopardidele ja jõehobustele.

Egiptuse piiride igati loomuliku kaitsmise püüdega seostus juba hiljemalt Vana riigi (u. 2686–2181 e. Kr.) algusest – ilmselt veelgi varem – nii mõnelgi kuningal soov võimuluse korral laiendada püsivamalt oma võimu uutele territooriumidele,¹⁰ näiteks mitmesuguste toorainete poolest rikkale Siinai poolsaarele, kas või meie mõistes formaal-maagiliselt. Kuningaideoloogia kõrval – võidukate sõjakäikude pidamine kuulus iga Egiptuse valdja tähtsaimate kohustuste hulka – tingsid seda ka kaubanduslikud huvid, sõjavangide, kariloomade ning tooraine vajadus. Vana riigi perioodil korraldati arvukaid töönduslikke ekspeditsioone, tihti peale sõjaretkede saadetuna, Liibüasse, Alam-Nuubiasse ning Siinaile (viimases kaevandati eelkõige

⁹ Täiendavalt teema kohta vt. H. Schäfer. Das Niederschlagen der Feinde. Zur Geschichte eines ägyptischen Sinnbildes. – Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Bd. 54, 1957, lk. 176–168; E. Hornung. Geschichte als Fest: Zwei Vorträge zum Geschichtsbild der frühen Menschheit. Darmstadt, 1966; D. Redford. A Head-smiting Scene from the 10th Pylon. – Fontes atque Pontes: Eine Festgabe für Hellmut Brunner (Hrsg. M. Görg), Wiesbaden, 1983, lk. 374–362; E. S. Hall. The Pharaoh Smites his Enemies. München, 1986; R. Müller-Wollermann. Krisenfaktoren des ausgehenden Alten Reichs (Dissertation). Tübingen, 1986, lk. 49–48; S. Schoske. „tp̄t h' š.wt“ – die Unterwerfung des Feindes im alten Ägypten (Dissertation). Fribourg–Göttingen, 1987.

¹⁰ Vähemalt religioosselt fundeeritud kuningaideoloogia tasandil väljendub maailmavalitsemise tahe juba nn. o-dünastia (3150–3100 e. Kr.) Skorpion II nimelise valdja naiil, mille säilinud fragmendil kujutatakse muu hulgas ka „Üheksa vibu“. Viimased tähistavad sümboliseerivad kõiki Egiptuse valitseja poolt alistatud rahvaid; vibu oli egiptlaste naabruses elavate nomaadihõimude tüüpiline relv. Kuni Uue riigini nimetati kõiki sise- ja välisvaenlasi (täiendavalt vt. E. Otto. Legitimation des Herrschens im pharaonischen Ägypten. – Saeculum, Bd. 20, 1969, lk. 385–411; R. Gundlach. Der Pharao und sein Staat: Die Grundlegung der ägyptischen Königsideologie im 4. und 3. Jahrtausend. Darmstadt, 1998, lk. 64–67; R. Gundlach, U. Rössler-Köhler (Hrsg.) Selbstverständnis und Realität. Beiträge zur ägyptischen Königsideologie 1. Wiesbaden, 1997; S. Stadnikov. Vana-Egiptuse kultuurilugu. Valitud artikleid, tõlkeid ja esseid. Tallinn, 1998, lk. 191–212; D. Wildung. Neunbogen. – Lexikon der Ägyptologie (Hrsg. W. Helck, W. Westendorf), Bd. IV, Wiesbaden, 1982, Sp. 472–473; T. Säve-Söderbergh. Bogenvölker. – Lexikon der Ägyptologie (Hrsg. W. Helck, E. Otto), Bd. I, Wiesbaden, 1975, Sp. 844; D. Valbelle. Les neufs arcs: L'Égypte et les étrangers, de la préhistoire à la conquête d'Alexandre. Paris, 1990; N. Grimal. La preuve par neuf. – (Hrsg. F. Adrom, A. Schlüter, K. Schlüter) Altägyptische Weltansichten. Wiesbaden, 2008, lk. 56–58).

Mesopotaamias väljendub universalistlik suunitlus esmakordselt ühemõtteliselt näiteks Akkadi valitsejate Sargoni, Naramsini jt. raidkirjades. Teema kohta lisaks vt. A. Westenholz. The Old Akkadian Empire in contemporary Opinion. – Power and propaganda, Copenhagen, 1979, lk. 107–124; G. Steiner. Altorientalische „Reichs“ – Vorstellungen im 3. Jahrtausend v. Chr. – Power and propaganda. Copenhagen, 1979, lk. 125–143; S. Stadnikov. Vana-Egiptuse kultuurilugu, lk. 107–108; V. Sazonov. Akkadi kuningate jumalikustamine. – Tuna 2007, nr. 2, lk. 11–23.

vaske).¹¹ Vahel võeti isegi ette rünnakuid Lõuna-Kaanani linnade vastu. Mõni kuningas kuulutas end lausa „kõikide (igasugu) võormaade alistajaks (lööjaks)“; (d`h`s.wt nb.wt), ometigi kohtab valitsejate ametlikes dokumentides sääraseid või sellesarnaseid epiteete Vana riigi aegsetes tekstides võrdlemisi harva.¹² Hiljem, Keskmise riigi ajal, need mitmekesistuvad. Teisalt oli selline lähenemine sedavõrd üldine, et kõiki kuningaid kujutati võidukate väejuhtidena. Viimane põhimõte kehtis näiteks isegi naisvaarao Hatšepsuti („Esimene Suursuguste Naiste Seast“; 1498–1483 e. Kr.) ning „ketservaarao“ Amenhotep IV, hilisema Ehnatoni („Meelepärane Atonile“; 1350–1334 e. Kr.) puhul – tegelikke, vähemalt mitte laiaulatuslikke sõdu nad siiski ei pidanud.

Jumalad usaldasid vaarao karmi hoole alla kogu Egiptimaa koos juurde vallutatud või sõltuvate aladega. Tä oli *ex officio* ka selle kõikide saaduste ainuomanik. Tal olid kuning-

likud ainuõigused sõjakäikude ja kaubanduslik-töõnduslike retkede korraldamisele ning majandustegevuse monopol (näiteks maksude, sõjasaagi ja loodusvarade kasutamisel). Riik kehastus sõna otseses mõttes jumalkuninga isikus. Kõrgeima võimukandjana allusid talle samuti kõik kultuslikud, halduslikud ning kohutliku otsustusõigusega ametikohad.

Egiptuse valitsejate universalistlik püüdlus väljendus loomulikult rohkearvulistes asjaomastes, kuigi nappides ütlustes ja epiteetides. Viimased ilmusid käbele juba Varadünastilisel ajastul (u. 3100–2686 e. Kr.);¹³ Keskmise riigile (u. 2040–1782 e. Kr.) eelnenud sajandite jooksul nende arv suurenes ning mitmekesistus nii sisuliselt kui ka žanriliselt, kuigi Esimese vaheperioodi (2181–2040 e. Kr.) ajal sai see protsess suure tagasilöögi osaliseks. Kirjalikult on vastav fenomen eriti kujukalt jälgitav Vana riigi aegsete Siinail asuvate, peamiselt jumalatele suunatud ja tihti peale ilma konkreetse daatumita kuningaraidkirjade ning reljeefide

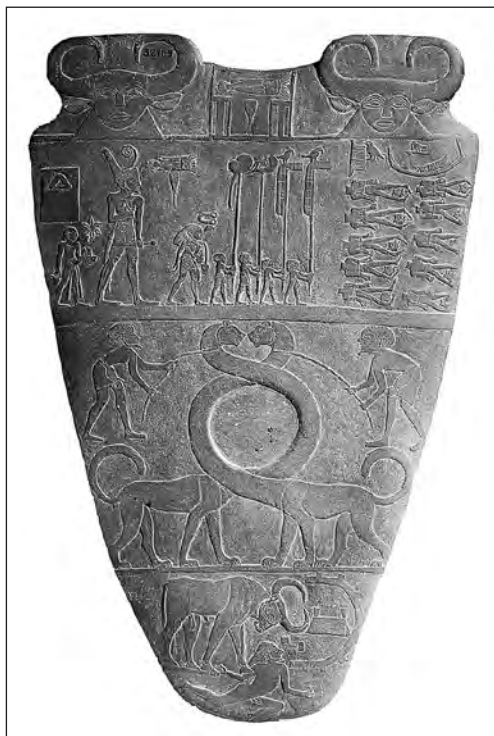
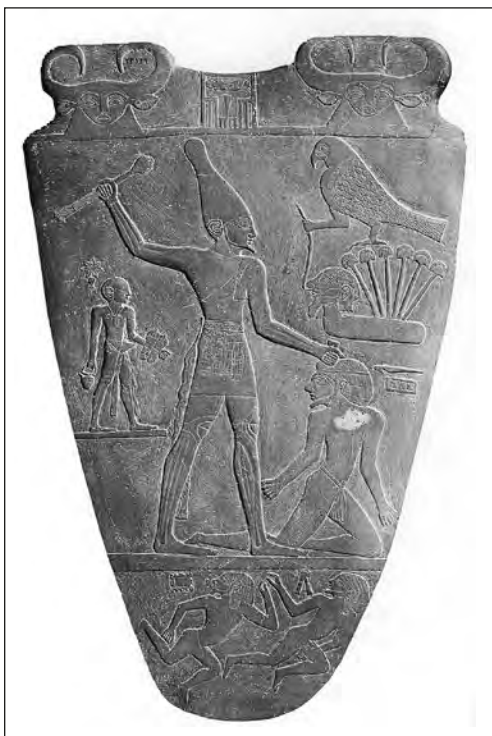
¹¹ W. Helck. Wirtschaftsgeschichte des alten Ägypten im 3. und 2. Jahrtausend vor Chr. Leiden–Köln, 1975, lk. 120–130; Fischer Weltgeschichte, Bd. 2: Die Altorientalischen Reiche. Hrsg. E. Cassin. Frankfurt am Main, 1980, lk. 256; 277. Lisaks vrd. G. Ebers. Durch Gosen zum Sinai: aus dem Wanderbuche und der Bibliothek. Leipzig, 1872, lk. 138–139; B. Rothenberg (Hrsg.). Sinai: Pharaonen, Bergleute, Pilger und Soldaten. Bern, 1979.

¹² Vrd. J. H. Breasted. Ancient Records of Egypt: Historical Documents from the earliest Times to the Persian Conquest, Vol. I, Chicago, 1927, §236, §250, §267; S. Stadnikow. Die verallgemeinernden Ausdrücke der Könige des Alten Reiches in den Sinai-Inschriften. – Sesto Congresso internazionale di Egittologia, Vol. II, Torino, 1993, lk. 515–522.

¹³ Kronoloogiliselt vanimad säilinud teemakohased kirjamärgid on need, mis teatavad kuningate Skorpioni ja Narmeri (u. 3100/3000 e. Kr.) Liibüa-sõjakäikudest. Nii kujutatakse Skorpioni paletil Liibüast võidetud sõjasaaki (W. Helck, E. Otto. Kleines Wörterbuch der Aegyptologie. Wiesbaden, 1970, lk. 208). Narmeri elevantiluust silindril nimetatakse aga „Liibüa purustamist“ (W. Hölscher. Libyer und Ägypten. Glückstadt, 1937, lk. 12). 1. dünastia valitseja Hor-Aha mainib ühel oma tahvlikestest „Nuubia löömist“ (W. M. Flinders Petrie. The Royal Tombs of the Earliest Dynasties, Part II, London, 1901, T. XI, 1; E. Hornung. Zum altägyptischen Geschichtsbewusstsein. – Archäologie und Geschichtsbewusstsein. Bonn, 1982, lk. 21; samuti vrd. G. A. Belova. Egiptjane v Nubii. Moskva, 1988, lk. 132, 2); lisaks saatis ta arvukaid ekspeditsioone Kaananisse ning Foiniikiasse. Hor-Aha valitsemise ajal aset leidnud „Aasia põrmustamist“ räägib aga „Palermo kivi“ (pärineb 5. dünastiast).

Abydosest pärit elevantiluust tahvlikesel teatab 1. dünastia viies kuningas Den „Ida purukslöömise esimesest korra“ (tegemist on aasta nimetusega). Samas kujutatakse ühte semiidist nomaadi pead lõmastavat valitsejat (lähemalt vt. J. Assmann. Krieg und Frieden im Alten Ägypten: Ramses II. und die Schlacht bei Kadesch. – Mannheimer Forum 83/84. Mannheimer, 1984, lk. 210; W. Spiegelberg. Ein neues Denkmal aus der Frühzeit der ägyptischen Kunst. – Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 35, 1897, lk. 7–11; C. Aldred. Egypt to the End of the Old Kingdom. London, 1965, lk. 64; G. Godron. Études sur Horus Den et quelques problèmes de l'Égypte archaïque. Lyon, 1981; M. Wright. Contacts between Egypt and Syro-Palestine during the Protodynastic Period. – Biblical archaeologist, Vol. 4, 1985, lk. 248; T. A. H. Wilkinson. Early Dynastic Egypt. London and New York, 1999, lk. 156.

Juhin erilisel tähelepanu asjaolule, et „Ida“ ja „Aasia“ vastaste sõjakäikude all mõeldi eelkõige relvastatud ekspeditsioone Siinai ning Lõuna-Kaanani hõimude vastu. Näiteks kuningas Hasehemui (2. dünastia) hauakambri uksele olev kirjamärk „Aasia“ (št.t) osutab kokkupõrgetele aasialastega (W. Helck. Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr. Wiesbaden, 1962, lk. 15).

Kuningaideoogia põhielemendid avalduvad selgelt juba Egiptuse ühtse riigi võimaliku looja, kuningas Narmeri, tõenäoliselt rituaalsete funktsioonidega paletil (u. 3100 e. Kr., Egiptuse Muuseum Kairos). Narmerit on paleti ühel küljel kujutatud Ülem-Egiptuse pudelja kiivri ja teisel Alam-Egiptuse kõrgema ning sulega ehitud kiivriga, seega mõlema maa valitsejana. Tema nimi on kirjutatud paleti mõlema külje ülaossa (peitel ja säga), mida kahelt poolt piiravad lehmakujulise jumalanna Hathori näokujutised. Ühel küljel põrmustab Narmer haukakujulise jumala Horose abil Aasia päritolu võõramaalasi, teise külje allosas purustab vaenlast vägeva sõnnina ja ülaosas triumfeerib võidetud ning hukatud vastaste ees. Parempoolse külje keskosas taltsalt kaelapidi põimuvad elukad võivad kehastada kuninga loodavat harmoonilist korda.

põhjal. Viimased löödi steelidele ja kaljudele sõjalis-töenduslike ekspeditsioonide juhtide käsul, et niiviisi tähistada ajaüleselt maagiliselt kaitstud riigipiire. Muide, iseenesest ei kuulunud kindla keskvoimuta Siinai poolsaar kunagi Egiptuse põlisalade hulka, sealseid olusid peeti kindlasti ebastabiilseks, kus kuningavõimu toimimine oli alati teatud küsimärgi all, kuid strateegiliselt ja majanduslikult oli see ülitähtis piirkond teel Ees-Aiasse, olles modernse geopoliitilise terminoloogia järgi midagi nn. lähisvälismaa taolist. Lisaks paiknesid seal rikkalikud türkiisi- ja vaseleiukohad ning mitmesugused kivimurrud. Alates

4. dünastiast (u. 2613–2498 e. Kr.) hakkavad mitmed vaaraod fikseerima oma „Siinai poliitikat“ ka kirjapildis: „kõigi võõraste maade alistamine“ (d` h`wt nb.wt), „troglodüütide mahalöömine“ (škr iwntj.w) ning „nomaadide mahalöömine“ (škr mnt.w).¹⁴ Kuna väljendid on sisse raiutud sageli kuninganimede kõrvale või nende vahetusse lähedusse, saab neid tõlgendada epiteetidena, sest tegemist ei olnud reaalselt toimunud ajaloosündmustega. Viimaseid põhjalikumalt ei avata, neid lihtsalt konstateeritakse. Seitse Vana riigi kuningat – Snofru, Hufu, Sahura, Niussera, Isesi, Unas ja Pepi I – on jäädvustanud oma võidud Siinai

¹⁴ W. Barta. Untersuchungen zur Göttlichkeit des regierenden Königs: Ritus und Sakralkönigtum in Altägypten nach Zeugnissen der Frühzeit und des Alten Reiches. München–Berlin, 1975, lk. 99.

nai raidkirjades ning reljeefidel. Enamik neist pärineb Wadi Magharast.¹⁵ Samuti ei osalenud kuningas Vana riigi perioodil isiklikult sõjakäikude juhtimises.

Võrdlemisi harva esineb alates 5. dünastiast alates uudne epiteet „kõikide võõraste maade isand“ (nb h`š.wt nb.wt), millega märgistatakse teatud jumalusi (Thot, Horos, Sopdu)<sup>16</sup> või mitmeid kuninga (näiteks Sahura, Unas, Pepi II), viimaste puhul, näiteks isikunimedes: nj-h`š.wt-k`k`j („Võõrad (mägis)maad kuuluvad kuningas Kakaile/Neferirkarale“) ning nj-h`š.wt-nj-šw.t („Võõrad (mägis)maad kuuluvad kuningale“).¹⁷ Põhimõtteliselt märkigem: Siinail olevad kuningaraidkirjad ja reljeefid (mis reeglina asuvad inimestele raskesti ligipääsetavates kohtades) olid suunatud eelkõige kõige tähtsamate jumalate poole, kindlustades täiendavalt Egiptimaa valdajate legitiimsust, sest just jumalad andsid kuningatele võimu võõraste maade üle.¹⁸

Väga õpetlikud on kuningas Sahura (u. 2491–2477 e. Kr.; 5. dünastia; Vana riik) Abu-

siris asuva püramiiditempli kompleksi seintel olevad reljeefid ja neid saatvad raidkirjad, milles kujutati ning taaskord kirjalikult kinnitati jumaliku valdja juhitud maailma ideaalset seisundit. Reljeefidel ilmuvad (sümboolselt-üldistavalt: Lõuna, Lääs, Ida) valitseja ette egiptuse jumalate juhitud alistatud ja vangistatud naaberrahvad – puntilased, liibüalased ning aasialased (semiidid), kes möödapääsmatu korreleeritud kuulusid korrapärastatud maailma ehk Egiptuse juurde, olles kujutatud mitte ainult rõivaste ja soengu, vaid ka rassitunnuste alusel. Viimaseid anti edasi täpselt ning iseloomulike vormidega, egiptuse kunsti kõikidest stiilikaanonitest kinni pidades.¹⁹ Vana riigi aegsetel reljeefidel Vahemere saartel elavaid elanikke (näiteks kreektalasi) veel ei kujutata. Sahura reljeefe saatvatel raidkirjadel on mitmeid universalistlikke ütlusi, nagu näiteks: „Annan sulle kõik võõrad maad koos lääne ja ida troglodüütide, kõigi nomaadide ning kõigi võõraste (mägis)maade elanikega.“²⁰ Märkigem põhimõtteliselt: isikute hulk, kes võisid siseneda sellesse teisepoolsusega otse-

¹⁵ Lähemalt Siinai epigraafika kohta vt. A. Gardiner, T. Peet, J. Černý. The inscriptions of Sinai, Vol. 1–2, London, 1952–1955; R. Givon. The impact of Egypt on Canaan. Iconographical and related studies. Göttingen, 1978; S. Stadnikow. Die verallgemeinerenden, S. 515–522. D. Kessler. 3.–8. dünastia ajalugu. – Vaaraode maailm (toim. R. Schulz, M. Seidel). Tallinn, 2007, lk. 40.

Erilist ikonograafilist huvi pakuvad need Siinail olevad reljeefid, millel kujutatakse kinniseotud vastupanuvõimetu aasialase hukkamist. Vang ohverdatakse jumala(te)le traditsioonilisel rituaalsel viisil: kuningas virutab nuiaga vastu jõuetu vaenlase pead. Siinai kaljudel on niisuguses stseenis esitletud vähemalt üheksat Vana riigi valdajat: Džoser, Sanaht, Sehemhet, Snofru, Hufu, Sahura, Niussera, Pepi I, Pepi II.

¹⁶ Lisaks teema kohta vt. P. Kaplony. Die Rollsiegel des Alten Reiches, Bd. 1: Allgemeiner Teil mit Studien zum Königtum des Alten Reichs. Bruxelles, 1977, lk. 244; D. Lorton. The juridical terminology of international relations in Egyptian texts through Dyn. XVIII. Baltimore, 1974, R. 13, nr. 11; S. Stadnikow. Universalistlikud tendentsid egiptuse valitsejate ideoloogias. – Looming 1989, nr. 3, lk. 1375–1394.

¹⁷ Lisaks vt. K. Zibelius-Chen. Die ägyptische Expansion nach Nubien. Wiesbaden, 1988, lk. 206–207; K. Sethe. Urkunden des Alten Reichs, Bd. I, Leipzig, 1933, lk. 10, 13–17, 69, 169.

¹⁸ Teema kohta täiendavalt vt. K. Zibelius-Chen. Die ägyptische..., lk. 206–207; S. Morenz. Der Schrecken Pharaos. – Liber amicorum. Studies in honour of Professor Dr. C. J. Bleeker. Leiden, 1969, lk. 113–137.

¹⁹ Sahura reljeefide ja ja raidkirjade interpretatsiooni kohta põhjalikumalt vt.: W. Wolf. Die Kunst Ägyptens. Stuttgart, 1957, lk. 211; L. Borchardt. Das Grabdenkmal des Königs Sahura, Bd. I, Leipzig, 1913; S. Stadnikow. Gottkönig und Fremdländer. Universalistische Ausdrücke der Könige des Alten Reichs in Ägypten nach offiziellen Texten. – Mitteilungen für Anthropologie und Religionsgeschichte, Bd. 9, 1994, lk. 304–310; E. Blumenthal. Untersuchungen zum ägyptischen Königtum. Die Phraseologie. Berlin, 1970, lk. 191; H. Grapow. Wie die alten Ägypter sich anredeten, wie sich grüßten und wie sie miteinander sprachen. Berlin, 1960, lk. 44, 66; K. Sethe. Urkunden..., lk. 168–169; H. Gressmann. Altorientalische Bilder zum Alten Testament. Berlin–Leipzig, 1926, Taf. XVI; S. Stadnikow. Vana-Egiptuse kultuurilugu. Valitud artikleid, tõlkeid ja esseid. Tallinn, 1998, lk. 238; J. Baines, J. Málek. Atlas of ancient Egypt. Oxford, 1988, lk. 28.

²⁰ Keskmise riigi (u. 2040–1782 e. Kr.) ajal täienevad need veel väljenditega „kõik lauskaad“ (t`w nb.w) või „Annan sulle troglodüüte, nomaade, kõik võõrad maad ning Hau-nebu!“ (viimane areaal asus Vahemere piirkonnas). Põhjalikumalt egiptlaste geograafiliste ettekujutuste ja terminite kohta vt. Altägyptische Weltansichten (Hrsg. F. Adrom, A. Schlüter, K. Schlüter), Wiesbaden, 2008.

selt seotud pühamusse, oli äärmiselt piiratud.

Juba 1. dünastia perioodil (u. 3050–2890 e. Kr.) ilmub tiitel „Ülem-ja Alam-Egiptuse kuningas“ (nj-šw.t-bj-tj) ja hiljemalt Vana riigi teisel poolel võetakse kasutusele „Mõlema Maa Isanda“ (nb t` .wj) elik veel üks Egiptust tähistav epiteet. Mõne aja möödudes muutub see kuningatituluuri üheks püsivamaks, kuigi mitte täiesti läbivaks koostisosaks. Vana ja Keskmise riigi ajal seostati seda sisuliselt universumiga. Sugugi mitte juhuslikult tõlgiti seda väljendit hellenismiaja (Egiptuses kestis see 332–30 e. Kr.) bilingvistilistes rööptekstides „oikumeeni isandana“ (despótes oikoménes). On huvitav, et tiitlit „Ülem- ja Alam-Egiptuse kuningas“ tõlgiti kreeka keelde kui „basileüs oikoménes“. Ka neis kajastub Egiptuse valitsejate universalism, mis, tõi küll, ei piirdunud enam ammu ainult iidse püramiididemaaga.²¹

Vastavad üldistavad väljendid ja pöördumised ilmusid ka 5.–6. dünastia (alates Unase; valitses u. 237–234 e. Kr.) kuningate püramiidide tekstidesse. Tekstidel (mis asusid eranditult kõikide elavate inimeste jaoks suletud ruumides) enestel oli mitu eesmärki:

- 1) need vahendasid surnud ehk siinpoolsest lahkunud valitsejale vajalikke teadmisi teisepoolsusest (eelkõige taevast ja allilma) ning salajastest asjadest;
- 2) rohkearvulisi loitse mõisteti omapärase kaitsemaagia surnut ja tema muumiat ähvardavate võimalike ohtude eest;
- 3) hieroglüüfides sisalduv sõnum tagas sur-

nule, täiendusena matuseriitusele, maagilise väe kaudu juba siinpoolses saavutatud/pühitsetud jumal-kuninga positsiooni.

Nagu paljud muinasrahvad, kandsid ka egiptlased siinpoolse maailmapildi teisepoolsusesse üle. Piirituis ürgvetes saarena ujuva maa kohal hõljub neljale ilmasambale toetuv taevaalaotus. Alt üles vaadatuna järgnevad vastastaevale ürgveed (nwn), maa, taevas. Nagu siinpoolses sfääris, võitleb valdjas ka teisepoolsuses edukalt, kuid ometigi lõppematult rohkearvuliste välisvaenlastega. Samuti valitseb kuningas inimesi (egiptlasi = rmt.w), piirkondi (sp` .wt), linna (nj.wt), külasid (grg.wt), „Mõlemat Maad“ (t` .wj) „Üheksat vibu“ (pd.wt), „võõraid maid“ (h` s.wt), ilmakaari jms. Vrd. Unase ütlust PT 222 (202b): „Ma valitsen „Üheksa vibu“ ja „Üheksaainsuse“ üle.“ Eriliselt muljetavaldavalt mõjub minu arvates järgmine üldistav Pepi II (valitses u. 2278–2180 e. Kr.) ütlus PT 650 (1837 a – b): „Tema (s. t. *jumal*. – S. S.) hakib talle Ülem-Egiptust, Alam-Egiptust (ja) Aasia kindlusi, ta allutab talle vaenulikke rahvaid oma näppude all.“ Maksimaalne universalistlik suunitlus kõlab aga kuningas Unase ütluses PT 218 (164 d – 166 a): „Läänepoolsed, kes on maa peal, kuuluvad sellele Unasele! Idapoolsed, kes on maa peal, kuuluvad sellele Unasele! Lõunapoolsed, kes on maa peal, kuuluvad sellele Unasele! Põhjapoolsed, kes on maa peal, kuuluvad sellele Unasele!“²² Sarnaseid näiteid võib tuua veelgi.

²¹ Lisaks vt. A. Erman. Die Obelikenüberstzung des Hermapion. – Akademieschriften, Bd. 2, Leipzig, 1986, lk. 133–162. Samuti vrd. A. Erman, H. Grapow (Hrsg.). Wörterbuch der aegyptischen Sprache, Bd. V, Berlin, 1971, lk. 218–21; E. Blumenthal. Untersuchungen..., lk. 25, 57; R. Holthoer, A. Salonen. Egypti ja sen kultuuri. Helsinki, 1982, lk. 50; E. Otto. Gott und Mensch nach den Tempelinschriften der griechisch-römischen Zeit. Heidelberg, 1964, lk. 74; W. Peremans. Die Amtsmissbräuche im ptolemäischen Ägypten. – Korruption im Altertum. München–Wien, 1982, lk. 103; J. Assmann. Politik zwischen..., lk. 105–107.

²² S. Stadnikov. Vana-Egiptuse kultuurilugu..., lk. 193–196; S. Stadnikow. Gottkönig und ausserägyptische Bereiche. Universalistische Ausdrücke der Könige des Alten Reiches in Ägypten nach den offiziellen Texten. – Mitteilungen für Anthropologie und Religionsgeschichte, Bd. 10, Münster, 1995, lk. 143–162; Vrd.: G. Meurer. Die Feinde des Königs in den Pyramidentexten. Freiburg–Göttingen, 2002, lk. 40. Vrd. Akkadi valitsejate epiteetide ja ütlustega: O. Kaelin. „Modell Ägypten“. Adoption von Innovationen im Mesopotamien des 3. Jahrtausends v. Chr. Fribourg–Göttingen, 2006, lk. 159–162.

Põhjalikumalt püramiidide tekstidest vt. W. Barta. Die Bedeutung der Pyramidentexte für verstorbenen König. München–Berlin, 1981; H. Altenmüller. Pyramidentexte. – (Hrsg. W. Helck, W. Westendorf) Lexikon der Ägyptologie, Bd. V, Wiesbaden, 1984, Sp. 14–23; K. Sethe. Übersetzung und Kommentar zu den altägyptischen Pyramidentexten, Bd. 1–4, Glückstadt–Hamburg, 1935–1939; S. Mercer. The Pyramid Texts in Translation and Commentary, Vol. 1–4, New York–London–Toronto, 1952; R. O. Faulkner. The ancient Egyptian pyramid ▶

Võrreldes Siinai raidkirjade ja Sahura surnutempli tekstidega on püramiidideks-tide universalistlikud epiteedid ja väljendid mõnevõrra mitmekülsemad ning mitmetähenduslikumad. Lisaks ilmuvad mitmed uute nüansseeritud varjunditega ütlused. Samas on vaenlase füüsilist hävitamist või võõraste maade alistamist kirjeldavate ütluste arv suhteliselt tagasihoidlik. Tõenäoliselt sõltus see tekstikorpuste mõnevõrra erinevatest eesmärkidest. Näiteks Siinai tekstid ja teemakohased reljeefid on sisse raiutud Egiptuse kirdepiiri läheduses olevatele kaljudele, märkides kuninga valduste algust ning hirmutades niiviisi maagilise väe kaudu muulasi.

2. Maailmavalitsemise diskursuse konstitueerumine

Objektiivne vajadus vaarao ainuvõimu põhjendamise diskursuse järele tekib Vana riigi varingule järgnenud Esimese vaheperioodi (u. 2181–2040 e. Kr.) keskpaiku, kui ühemõtteliselt ilmnis kuningavõimu kui institutsiooni kriis, mil seati kahtluse alla kogu senine normatiivne ning väärtuspõhine kultuurikaanon.²³ Sel traagilisel ajajärgul toimusid arvukad relevantatud kokkupõrked erinevate lokaalkeskuste vahel ning kohati valitses Niiluse madala veetaseme tõttu isegi äärmine näljahäda. Perioodi keskpaiku aga algas otsustav võitlus Herakleopolise ja Teeba noomide nomarhide vahel ülemvõimu pärast kogu Egiptuse üle. Viimane päädis lõpuks Teeba võiduga.²⁴ Kriisiga seoses kadusid teatud ajaks otseselt kuningate võimu võõraste maade üle kuulutavad üldistavad epiteedid ning väljendid. Need ilmusid perioodi lõpupoole taas, endisest veelgi mitmekesisemas ning ulatuslikumas

vormis, Keskmise riigi (u. 2040–1782 e. Kr.) alguse eel. Selle kaks esimest valdjat – Amenemhet I („Amon On Eesotsas“; u. 1991–1962 e. Kr.) ja Senusert I (kr. k. Sesostis; „Jumalanna Usreti Vägilane“; u. 1971–1926 e. Kr.) – võtsid täiesti teadlikult restaureeritava riikluse aluseks Vana riigi põhimõtted,²⁵ mida nad olulisel määral uutele oludele sobitasid. Muudatused puudutasid kõigepealt religiooni, sealhulgas igale egiptlasele eriti tähtsat sfääri – teispoolse ettekujutusi. Usk kuninga absoluutsesse võimu oli pärast Vana riigi varingut mõnevõrra nõrgenenud. Kirjanduse ja „teoloogia“ abil püüti nüüd valitseja positsiooni tugevdada, võttes eeskujuks kunagise Vana riigi reaale. Tõsi küll, Keskmise riigi vaaraod ei saanud end manifesteerida näiteks 4. dünastia suguste jumalkuningatena, sest Esimese vaheperioodi kestel kogetud vapustused sundisid tegema olulisi korrektiive valitsemise ideoloogilise põhjendamise vallas.

Sajandite eest valitsenud Vana riigi (eelkõige 3.–4. dünastia) kuningad ei vajanud mingit ulatuslikku kirjalikku fundeerimist oma riigi piiramatule ainuvõimule, piisas monumentaalsetest püramiididest ning nende läheduses olevatest surnutemplitest. Kuid Keskmise riigi alguseks oli olukord põhimõtteliselt muutunud: kohalikud võimukandjad suutsid ometigi osaliselt säilitada vahepeal saavutatud majandusliku ja ühiskondliku mõjukuse. Teisalt jääb ka Keskmise riigi aegne kuninga institutsioon meile suures osas saladusse looritatuks, kuigi mitte niivõrd põhjalikult kui Vana riigi aegsete valdajate religioossed võimualused. Arvukates kuningahümnides on valitsejat kujutatud tihti kõikvõimsa ideaalisana, päikesejumal Ra pojana, loojana, väepealikuna, alamate

► texts. Oxford, 1969; J. P. Allen. The cosmology of the pyramid texts. – Religion and Philosophy in Ancient Egypt. New Haven, 1989, lk. 1–21; J. P. Allen. The ancient Egyptian pyramid texts. Atlanta, 2005; W. Kosack (Hrsg.), Die altägyptischen Pyramidentexte. Berlin, 2012.

²³ J. Assmann. Ägypten: Theologie und Frömmigkeit einer frühen Hochkultur. Stuttgart–Berlin–Köln, 1984, lk. 194–195. „Moraliseeriva“ diskursuse tekkimise fenomeni kohta egiptuse kirjavaras vt. J. Assmann. Schrift, Tod und Identität. Das Grab als Vorschule der Literatur im alten Ägypten. – (Hrsg. A. Assmann, J. Assmann, Chr. Hardmeier), Schrift und Gedächtnis. Archäologie der literarischen Kommunikation I. München, 1983, lk. 85–86.

²⁴ Põhjalikumalt analüüsib Esimese vaheperioodi ülimalt komplitseeritud sisepoliitilist olukorda A. E. Demidchik; vt. A. E. Demidchik. Bezymjannaja piramida. Gosudarstvennaja doktrina drevnejegipetskoj Gerakleopol'skoj monarxii. Sankt-Peterburg, 2005.

²⁵ Vrd. R. Gundlach. Der Pharao..., lk. 295–298.

karjasena jne., kes samal ajal oli ka vaenlaste halastamatu hävitaja. Alates Senusert I valitsemisest saenes oluliselt jumalikkuse aspekti rõhutamine kuningaideoloogias.

Keskmise riigi tähtsaima, 12. dünastia asutaja Amenemhet I ei olnud kuninglikust soost, vaid hoopis kõrgeima võimu haaranud ülemametnik ehk vesiir (t` .tj) ja veelgi hullem oli tõik, et ta tõenäoliselt mõrvati haaremivandenõu tagajärjel. Viimaseid on fikseeritud Vana-Egiptuse pika ajaloo kestel harva – seda häbiväärsemad need olid.²⁶ See oli harukordselt ebatavaline surm, sest kogu Egiptimaa valitseja ei pidanud ju oma maiseid elupäevi niimoodi lõpetama.²⁷

Kõigest hoolimata õnnestus Senusert I oma võimu otsustavalt kindlustada, kusjuures just tema võimuloleku perioodil tugevneb kuningaideoloogias oluliselt valdja jumalikkust rõhutav intentsioon.²⁸ Õukonnale lähedased kirjandusteoste autorid ja vaarao käsul löödud templiraidkirjad arendavad diskursust kuningavõimu olemusest, kus muu hulgas põhjendatakse üha mitmekülgsemalt ka vaarao võimupretensioone kõikide võõraste maade üle.²⁹ Universalistlikud väljendid ja epiteedid

sagenevad ning mitmekesisustavad Keskmise riigi ajal, mil egiptlased asuvad välismaailmaga senisest palju elavamasse kaubanduslikku ja sõjalisse kontakti. Siinkirjutajal on õnnestunud allikaliselt kindlaks teha ja võrrelda 62 (kindlasti oli neid aga rohkem) sellest aegruumist pärinevat vastavasisulist tekstilõiku (ametlikud kuningate raidkirjad, töenduslik-sõjaliste ekspeditsioonide teated, piiristeelid, kirjanduslikud tekstid jne.). Tekstid võib temaatiliselt jaotada kolme suurde rühma: a) riigipiiride kindlustamine; b) suhe võõraste maadega; c) universumi ja maailma valitsemine kõige üldisemas tähenduses. Erilist huvi pakkusid mulle kolmandasse rühma kuuluvad – just Senusert I-le omistatavad – maksimaalselt üldistavad maailmavalitsemisele pretendeerivad väljendid. Need ma järgnevalt võtangi põhjalikuma analüüsi alla.

Nii ilmus Senusert I valitsemise perioodil käibeale uus vormel: „(kõige) valitseja, mida piirab (hõlmab) päikesekeeta“. ³⁰ Uuele riigile eelnevast ajast on erinevatest kirjalikest allikatest teada vähemalt kuus säärast või mõistetiselt väga lähedast vormelit, kusjuures ei ole iga kord ühemõtteliselt selge, millal peetakse

²⁶ Amenemhet I võimuletulekule eelnenud sisepoliitilise olukorra analüüsi ja tema valitsemise ideoloogiliste tagamaade kohta vt. W. Helck. Die Prophezeiung des nfr.tj. Wiesbaden, 1970; D. Franke. „Schöpfer, Schützer, Guter Hirte“: Zum Königsbild des Mittleren Reiches. – Selbstverständnis und Realität (Hrsg. R. Gundlach, Ch. Raedler), Wiesbaden, 1997, lk. 175–184; R. Gundlach. Die Neubegründung des Königtums in der 11. Dynastie. – Das frühe ägyptische Königtum (Hrsg. R. Gundlach, W. Seipel), Wiesbaden, 1999, lk. 21–41; Amenemhet I õpetus oma pojale Senusertile. Vanaegiptuse keelest tõlkinud ja kommenteerinud Sergei Stadnikov. Tallinn, 2014, lk. 5–36; O. D. Berlev. The eleventh dynasty in the dynastic history of Egypt. – Studies Presented to H. J. Polotsky. Beacon Hill (Mass.), 1981, lk. 361–377; D. Lorton. The institution of kingship in ancient Egypt (2001). – www.geocities.com.

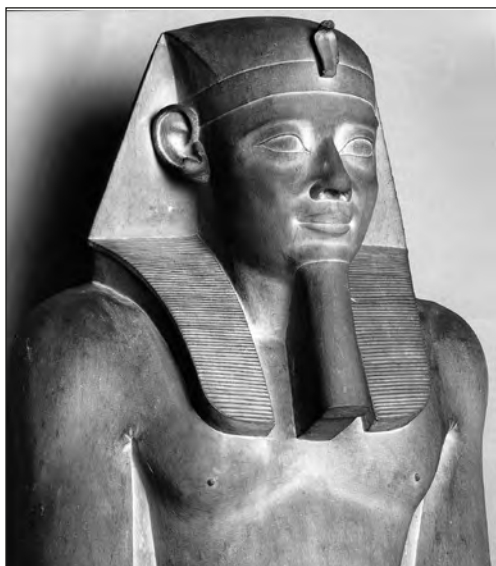
²⁷ A. O. Bolshakov. „Prekrasnaja prišla“. Šedevry portreta iz Egiptetskogo muzeja v Berline. Sankt-Peterburg, 2009, lk. 13–14; autor esitab teravmeelse arutluse antud traagilise sündmuse tulemitest. Amenemhet I mõrvaga seondult oli tema poeg ja järeltulija Senusert I sunnitud tegema ülimalt huvitava ideoloogilise eksperimendi, millel ei olnud analoogiaid: kui Amenemhet I sünnijärgne jumalikkus võis olla kaheldav, siis tuli juurutada jumaliku surma kontseptsioon, mis väljendus kuninga surmajärgses ühinemises päikesekeeta Atoniga, mille kaudu ilmutas end taevavõlvil päikesejumal Ra. See uuelaadne tõlgendus kajastub vaid „Sinuhe jutustuses“ (põhjalikumalt vt *op. cit.*, lk. 14).

Vastav „Sinuhe jutustuse“ kirjakoht kõlab aga järgmiselt: „Kolmekümnes valitsemisaasta ülejutuse kolmas kuu, seitsmes päev. Tõusis jumal oma taevapiirile, Ülem- ja Alam-Egiptuse kuningas Sehetepibra lendas taevasse, ühinedes päikesekeetaga, jumalik keha sai üheks oma loojaga“ (Sinuhe jutustus. Vanaegiptuse keelest tõlkinud ja kommenteerinud Sergei Stadnikov. Tallinn, 1996, lk. 12). Vrd. „Sinuhe jutustuse“ publikatsiooni hieroglüüfilises transkriptsioonis: R. Koch. Die Erzählung des Sinuhe. Bruxelles, 1990, lk. 4–5, R 5–7.

²⁸ Teema kohta põhjalikumalt vt. E. Hirsch. Die sakrale Legitimation Sesostri's I. Wiesbaden, 2008.

²⁹ E. Blumenthal. Untersuchungen zum ägyptischen Königtum des Mittleren Reiches, Bd. 1: Die Phraseologie. Berlin, 1970, lk. 174–175, 191–195, 197; E. Hornung. Politische Planung..., lk. 51–58.

³⁰ Vrd. W. Barta. Untersuchungen zur Göttlichkeit..., lk. 59; E. Blumenthal. Untersuchungen zum..., lk. 200; Sinuhe jutustus..., lk. 25, 164, viide nr. 389.

Senusert I (Egiptuse Muuseum Kairos).

silmas üksnes Ülem- ja Alam-Egiptust, millal aga ka võõraid maid. Üheks neist on Wadi el-Hudisse korraldatud Horose nimelise ekspeditsioonijuhil steel, milles tõepoolest teatatakse vaarao üleilmsest võimutäiusest: „Tema (Senusert I. – S. S.) saadikud on arvukad kõikides maades, tema saadikud teevad seda, mida ta tahab. Tema pealikud on rannikul ja mägis-

mail. Tema võimu all on Nebu³¹ ja võõrad maad, talle kuulub kõik, mida piirab päikeseketas“.³² Raidkirjas osutatakse veel kuningale kui võitmatule ja halastamatule valdajale.

Senusert I valitsemise ajal kirjutatud „Sinuhe jutustuses“ algab kaugel võõrsil elava peategelase kiri oma käskijale järgmiselt: „Selle käsu vastuse ärakiri. Kuningakoja teener Sinuhe räägib: „Suures ilusas rahus! Suurepärase, et sellest põgenemisest, mille teener seal pani toime teadmatusest, on aru saanud sinu Ka (ehk nähtamatu teisik. – S. S.), täiuslik jumal, Mõlema Maa isand, keda armastab Ra ja kiidab Mont, Teeba isand, nagu ka Amon, Mõlema Maa troonide isand, Sobek-Ra, Horos, Hathor, Atum ja tema Üheksaainsus, Sopdu, Neferbau, Semseru, Ida-Horos, Imeti emand – kroonigu ta sinu pead – jumalate hulk vee kohal, Min-Horos võõraste maade keskel, Ure- ret, Punt emand, Nut, Haroeris-Ra. Kõik Egiptuse ja meresaarte jumalad andku sulle elu ja rõõmu, toogu sulle osaks piiratud igavikku ja lõputut lõppematust. Levigu sinu hirm (Egiptlaste ettekujutuste kohaselt oli kuningas potents, kes aktualiseeris karistust ja armu. – S. S.) lausk- ja mägismaades. Sa allutasid kõik, mida hõlmab päikeseketas.““³³

³¹ Mõnede egiptoloogide meelest oli tegemist soostunud aladega. Lähemalt vt. Cl. Vandersleyen. Les guerres d'Amosis: Fondateur de la XVIIIe dynastie. Bruxelles, 1971, lk. 140–174; Chr. Favard-Meeke. La Delta égyptienne et la mer jusqu'à la fondation d'Alexandrie. – Studien zur altägyptischen Kultur, Bd. 16, 1989, lk. 45–46.

³² A. Rowe. Three new stelae from the South-Eastern desert. – Annales de Service d'Antiquité d'Égypte, t. 39, 1939, lk. 187–191. Lisaks vt. A. I. Sadek. The amethyst mining inscriptions of Wadi el-Hudi. Warminster, 1981; Cl. Obsomer. Sesostris Ier. Études chronologique et historique du règne. Bruxelles, 1995, lk. 32–34; S. Stadnikov. Vana-Egiptuse kultuurilugu..., lk. 104; E. Hirsch. Die sakrale Legitimation Sesostris' I. Wiesbaden, 2008, lk. 155–169, 247; J. M. Galán. The stela of Hor in context. – Studien zur altägyptischen Kultur, Bd. 21, 1994, lk. 65–79. Tsiteeritud „Sinuhe jutustuse“ fragment sarnaneb kohati sisu poolest Senusert I Heliopolises asuva „Ehitusraidkirjaga“, kus muu hulgas teatatakse: „Tema võim on jõudnud taevakõrgustesse!“ (E. Hirsch. Die sakrale..., lk. 231). Samasuguselt mõjus kunagistele lugejatele või kaasakuulajatele Amenemhet I enesekohane osutus Suure Vankri tähtkujule: „Ma jõudsin Suure Vankri äärele oma jõu ja vägevusega!“ (vt. Amenemhet I õpetus oma pojale Senusertile. Vanaegiptuse keelest tõlkinud ja kommenteerinud Sergei Stadnikov. Tallinn, 2014, lk. 42). Horose steeli ülaosas on kujutatud Elephantine jumalannat ja välja kirjutatud kuninganimed. Niisuguse kompositsiooni tegemiseks pidi aga kindlasti olema kõrgeim luba (teema kohta põhjalikumalt vt. A. E. Demidčik. Bezymjannaja piramida..., lk. 165).

³³ Sinuhe jutustus, lk. 24–25; R. Koch. Die Erzählung des Sinuhe..., lk. 64–65, Sin. B 204 – 213. Lisaks vrd. S. Stadnikov. Vana-Egiptuse kultuurilugu..., lk. 104; E. Blumenthal. Altägyptische Reiseerzählungen. Leipzig, 1982, lk. 17–18. Huvitaval kombel ei esine Senusert I universalistlike väljendite seas sääraseid lühikesi kujundlikke Vana Riigi aegseid ütlusi nagu „kõikide võõraste maade alistamine“, „võõraste maade isand“, „kõikide võõraste maade nomaadide löömine“ jms. Täiendavalt teema kohta vt. P. Kaplony. Das Papyrusarchiv von Abusir. – Orientalia, vol. 41, 1972, lk. 186; P. Kaplony. Die Rollsiegel des Alten Reichs, Bd. I, Bruxelles, 1977, lk. 207; P. Kaplony. Die Rollsiegel des Alten Reichs, Bd. II, Bruxelles, 1981, lk. 3, 48, 49, 60, 118; A. E. Demidčik. Bezymjannaja piramida..., lk. 139.

Esitatud tekstilõigust ilmneb ühemõtteliselt, et juttu tehakse just nimelt soovi vormis esitatud vaarao maailmavalitsemisest ja seda võimalikult abstraktses igavikulis-ajalises

mõttes.³⁴ Viimasele osutab muuhulgas hulk egiptuse jumalusi, kelle võimkonda kuuluvad samuti võõrad maad.³⁵ Antud tekstis esinevat terminit „allutama/painutama“ (wʿf) ei kasu-

³⁴ Otsustades kesksetes üleriiklikes pühamutes – Karnakis ja Heliopolises – olevate ametlike raidkirjade põhjal, suhtumine võõrastesse maadesse vaevalt kajastus Senusert I kuningaideoloogias (vrd. E. Hirsch. Die sakrale Legitimation..., lk. 180–181). Omalt poolt lisan: võõrad maad ei esine epiteetidena ka Senusert I titulatuuris. J. Assmann esitas aga järgmise ajastukohase (Uue riigi eelnenud) järelduse: „Pharao ist also ein Welther-scher. Aber diese „Welt“ ist ein mythischer, kein politischer Begriff. Es handelt sich nicht um das, was später Oikumene, die bewohnte Erde, genannt werden wird. Er impliziert nicht das expansionistische Programm, erobend bis ans Ende der Welt vorzudringen. Die Grenzen der Welt liegen vor Augen: im Osten und Westen die Berge der Wüste, im Nordland das Mittelländische Meer, im Süden der erste Katarakt. Die Grenzen umschreiben das Gebiet, in dem die „Menschen“ wohnen“ (J. Assmann. Herrschaft und Heil. Politische Theologie in Ägypten, Israel und Europa. München – Wien, 2000, lk. 101).

³⁵ G. Lefebvre märgib, et „Sinuhe jutustuses“ esitatud jumaluste loetelus esinevad valitseva 12. dünastia jumalad (Ra, Mont, Amon, Sobek), tähtsamad kosmilised jumalused (Ra, Horos, Atum ja tema Üheksaainsus); mainitakse veel Sopdut; Neferbau; Semseru, Ida-Horost; kolme idamaadega seostatud ja jumala Sopduga assimileeritud Aasia jumalat; kuninglikku Ureusmadu; Punase mere juurde viivate teede kaitsjat Min-Horost; kolme jõejumalat; Ureret („Suur“) tähistab üheaegselt nii Ülem-Egiptuse valget krooni kui ka Hathorit, Punti (ilmselt tänapäeva Somaalia rannik. – S. S.) emandat; Nut (taevajumalanna. – S. S.) ja Haroeris esindasid muu hulgas ka Kušimaad (G. Lefebvre. Romans et contes égyptiens de l'époque pharaonique. Paris, 1949, lk. 18). Täiendavalt Egiptuse jumalate seostest võõraste maadega vt. A. E. Demidčik. Bezymjannaja piramida..., lk. 138. Täntsu- ja armastusjumalannat Hathorit austati kultuslikult üsna laialdaselt ka Egiptusest väljaspool (egiptlaste ja kohalike elanike poolt): Bübloses, Siinail, Nuubias, Liibüas ning Puntis. Kreeklastes samastasid Hathorit Aphroditega. Teema kohta täiendavalt vt. K. Sethe. Zur altägyptischen Sage vom Sonnenaug, das in der Fremde war. Leipzig, 1912, lk. 147).

On tähendusriikas, et jumaluste nimistu eesotsas on ülemaalse tähendusega kosmiline peajumal – päikesejumal Ra – ja Teeba noomiga (tähtsaim religioosne keskus Keskmise- ja Uue riigi ajal) ning 11./12. dünastiaga tihedalt seotud jumalad Mont ja Amon (vrd. J. Yoyotte. A propos du pantheon du Sinouhé (B 205–212). – Kêmi. Revue de philologie et d'archéologie égyptiens et coptes, t. XVII, Paris, 1964, p. 70–71).

„Üheksaainsus“ (kr. k. enneaad) on teoloogiline mõiste, mille võtsid esimestena kasutusele Heliopolise preestrid. Sellega tähistati üheksat jumalust, kes kehastasid endas maailma loonud ning seda valitsevaid üleloomulikke vägesid. J. Yoyotte märgib, et Sopdu`ga algas loetelu teine osa; nüüd esitletakse neid egiptuse jumalaid, kelle võimufäär oli suunatud eelkõige välismaale (J. Yoyotte. A propos..., lk. 71). Sopdu oli 20. Alam-Egiptuse noomi peajumal, võimalik, et mitteegiptuse päritolu. Kõikides – juba varakult ilmunud – jumala antropomorfsetes kujutistes ilmub Sopdu „beduiinina“, habemega, kahe suure sulega peas ning kahe kitsa põllega. Vastavalt egiptlaste ettekujutustele oli ta Idakörbe, Niiluse delta idaosa, Punase mere ja Siinai poolsaare kivimurdude ning kaevanduste juurde viivate karavaniteede patroon (põhjalikumalt vt. L. Borchardt. Das Grabdenkmal des Sature. Leipzig, 1913, Bl. 5; E. Otto. Die Anerkennung und Ablehnung fremder Kulte in der ägyptischen Welt. – Saeculum, Bd. 19, 1968, lk. 330–343; H. Kees. Der Götterglaube im alten Ägypten. Berlin, 1977, lk. 90; R. Giveon. Sopdu. – (Hrsg. W. Helck, W. Westendorf) Lexikon der Ägyptologie, Bd. V, Wiesbaden, 1984, Sp. 1107; J. W. Schumacher. Der Gott Sopdu – der Herr der Fremdländer. Freiburg – Göttingen, 1988; S. Stadnikov. Gottkönig und Fremdländer. Universalistische Ausdrücke der Könige des Alten Reiches nach offiziellen Texten. – Mitteilungen für Anthropologie und Religionsgeschichte, Bd. 9, Münster, 1994, lk. 306–307). Peale Sopdu on Siinai kaevanduspiirkondades leitud veel jälgi Hathori ning Semseru kultusest. (J. Yoyotte. A propos..., lk. 71) Neferbau tähendab sõna-sõnaliselt „täiuslikud (ilusad) väed“. Neferbau oli üks Idakörbe kaitsejumalustest. Kokkuvõtvalt manifesteerivad Sopdu, Neferbau, Semseru ja Ida-Horos ennast egiptuse panteonis Idakörbe ning laiemalt idaalade valdajatenä. Võimalik, et Sinuhe osutab siin nendele maadele, mida ta läbis oma rännakute ajal ning mis asusid nende jumaluste (või jumaluse) kaitse all.

Buto lokaaljumalanna elik „Imeti emand“ toimis J. Yoyotte meelest Kaananimaale viivate teede kaitsjana (J. Yoyotte. A propos..., lk. 72); vrd E. Blumental. Altägyptische Reiseerzählungen..., lk. 45.

„Jumalate hulga“ nimetuse all mõeldakse tõenäoliselt Niiluse ülemjooksu patroneerivaid jumalusi. Kes saadavad ja teenindavad vete (sealhulgas Niiluse) jumalat Hapit (G. Lefebvre. Romans..., lk. 18).

Kombineeritud nimega jumalus – Min-Horos – esines sageli lõunapoolsete, Punase mere juurde viivate kõrbeteede ja Punti kaitsjana (vt. E. Blumenthal. Altägyptische Reiseerzählungen..., lk. 45; J. Yoyotte. A propos..., lk. 72). Mini seostatakse tavaliselt tiitliga „Võõraste Maade Isand“. Teadaolevalt esmakordselt esineb see 11.–12. dünastia raidkirjades Wadi Hammamatis. Antud Mini tiitel saadab teda kuni kreeka-romaa ajani. ▶

Reljeef Senusert I troonilt kujutab Maati kehtestamist kuninga poolt Ülem- ja Alam-Egiptuse ühendamise läbi, mis saab teoks kahe jumala, Ülem-Egiptust sümboliseeriva haukapeaga Horose ja Alam-Egiptust sümboliseeriva Sethi harmoonilisel kaasabil. Senuserti nimi on kirjutatud kartušši samba tipus (Egiptuse Muuseum Kairo).

tatud peaaegu kunagi Egiptuse enda elanikkonna kohta.³⁶

Sinuhe pöördumises on kuningale jumalate poolt antud universaalne võimutäius ja sõjaline võimsus Egiptuse valdja tähtsaimate võimutunnustena, nagu ka „elu“, „võim“ „igavik“ ning „lõppematus“. Seega, maailmavalitsemise idee formuleeritakse detailselt esmakordselt Senusert I valitsemisperioodil.

Kuningavõimu seostamine päikeseketta universaalse hõlmamisega esineb 12. dünastia perioodil ainult Senusert I valitsemise ajal loodud kirjalikes allikates (Keskmise riigi aegsetes kirjalikes allikates on selletaoline väljend veel 13. dünastia valdja Neferhotep I Abidosis asuvas „Ehitusraidkirjas“), kusjuures kasutatakse väga mitmekülseid mütopoeetilisi väljendusvorme. Tõsi küll, nii Horose ekspeditsiooni raidkirja kui ka „Sinuhe jutustuse“ näol on tegemist n.-ö. eraisikute loominguga, need ei olnud rangelt võttes ametlikud tekstid. Kuid papüürusele kirjutatud „Sinuhe jutustuse“ väljendusvõimalused ja neid vastu võttev auditoorium olid palju suuremad. Teisalt olid ilukirjandusteosed oma kontseptuaalselt sisult valitsevale kuningaideoloogiale vägagi lähedal, pole sugugi välistatud nende inspireerimine või ideoloogiline tolereerimine/toimetamine vaarao vahetust lähikonnast. Viimase asjaoluga tuleb kindlasti arvestada.

Lõpetuseks toogem veel ära „Amenemhet I õpetuse oma pojale Senusertile“ alguslõik: „Õpetuse algus, mida Tema Majesteet, Alam- ja ülem-Egiptuse kuningas Sehete-pibra, Ra poeg, Amenemhet, tõese häälega teinud on. Ütleb tema Maat'i ilmutamisel oma pojale „Kõige isandale“.“³⁷ See tähtsimate jumalate/jumalannade nimesid ja väga harva kuningate ning kuningannade nimesid saatev epiteet – „Kõige (Kõiksuse) isand“ (*nb-r-dr*) või „Kõige (Kõiksuse) emand“

► Puntimaa täpne asukoht ei ole teada. Harilikult seostatakse teda Ida-Aafrika Punase mere rannikuga või Somaaliaga (teema kohta põhjalikumalt vt. R. Herzog. Punt. Glückstadt, 1968). J. Yoyotte arvates tähendab kombineeritud taevalik-solaarse jumaluse (Harokeris-Ra) asetamine nimekirja lõppu viidet võõrastele kohtadele või kaugele viivatele teedele. Loetletud jumalused kokku hõlmavad Aasiat, Ülem-Niilust, Araabia kõrbet, Punt, Liibüat ning Vahemerit (J. Yoyotte. A propos..., lk. 72).

„Suure Rohelise Saared“ osutavad aga üldistavalt Vahemeres asuvatele saartele, millega olid egiptlastel juba Vana riigi ajastul tihedad kaubandussuhted (F. Schachermeyr. Griechische Frühgeschichte: Ein Versuch, frühe Geschichte wenigstens in Umrissen verständlich zu machen. Wien, 1984, lk. 99; W. Helck. Die Beziehungen Ägyptens und Vorderasiens zur Ägais bis ins 7. Jahrhundert v. Chr. Darmstadt, 1979, lk. 33). Lisaks vt. J. Vercoutter. L'Égypte et le Monde Égéen préhellénique. Le Caire, 1956.

Loetelus nimetatakse mitmeid muu hulgas ka võõraste maadega seotud egiptuse jumaluste nimesid ja ilmselt kogu nimistu tähtsuse veelgi enamaks suurendamiseks kokkuvõtvalt meresaarte jumalaid. Lisaks vt. A. E. Demidčik. Bezymjannaja piramida..., c. 138.

³⁶ D. Lorton. The juridical terminology of international relations in Egyptian texts through Dyn. XVIII. Baltimore, 1974, lk. 83–87; T. A. Deineka. Obosnavanie vnešnej politiki Egipta v carskix nadpisjax XVIII dinastii. Dissertacija kandidata istoričeskix nauk. Sankt-Peterburg, 1992, lk. 63.

³⁷ Amenemhet I õpetus..., lk. 39. Vt. W. Helck. Der Text der „Lehre Amenemhets I. für seinen Sohn“. Wiesbaden, 1969, lk. 9, 1c, Mill; lisaks vrd. F. Adrom. Die Lehre des Amenemhet. Turnhout, 2006, 5–6a.

(*nb.t-r-dr*) – väljendab universaalse, võrdväärselt poliitilise ja religioosse võimupretensiooni maksimaalset taotlust, omistades vaaraole kõrgeimate jumalate (esmajoones Atum, Ra ning Osiris) ja jumalannade (eeskätt Sahmet ning Hathor) omadusi.³⁸ Epiteet püsis lüplikult egiptuse jumalate panteonis ja kuningaideoloogias Esimese vaheperioodi kestel. Tõsi küll, juba Vana riigi ajastul esinevad jumalkuningate teispoole elu tarbeks väljaraiutud püramiididekstides mõnikord sarnased, kuigi mitte päris samased väljendid. Nii teatatakse ühes kuningas Merenrae I (6. dünastia; valitses u. 2283–2278 e. Kr.) pühendatud püramiididekstide lõigus pidulikult: „Geb, sa hoiad oma poega elus Merenras. Sa oled kogu maa (s. t. Egiptuse – S. S.) isand kuni tema lõpuni, võimukas jumalate üheksaainsuse (Need üheksa jumalust kehas tasid universumi kõiki tähtsamaid sfääre: päikest, taevast, maad, vett, õhku, teispoolest, riiklust jne. – S. S.) ja iga jumala üle.“³⁹ Sarnaseid näiteid võib tuua veelgi.⁴⁰ Seega

on kirjalike allikate põhjal täheldatav üha süvenev tendents maksimaalse universaalsuse suunas ja seda juba Vana riigi ajastul, mil eelkõige püramiididekstidesse ilmuvad ruumilis-kujundlikud kogu korrapärastatud oleva – ehk Ülem- ja Alam-Egiptuse – üldpiiride tähistused. Sääraseid universalistlikke väljendeid kasutati Egiptusest veelgi sagedamini näiteks Mesopotaamia valitsejate tiitlites või epiteetides.⁴¹ „Amenemhet I õpetuses“ olev pöördumine Senuserti poole⁴² osutab G. Poseneri arvates teose suurepärasele stiilile.⁴³ Ta tõlgib selle üldistava epiteedi kui *le maitre universelle*.⁴⁴ Poseneri *nb-r-dr* interpretatsioonis on antud väljend „une expression emphatique qui indique une suprématie totale.“⁴⁵ Toetan seda seisukohta.

E. Blumenthal tõlgendab seda kui: „..., Ausdruck überragender Machtfülle auf den König übertragen und im gleichen Sinne offenbar.“⁴⁶ R. O. Faulkner pakub *nb-r-dr* vasteks *Lord of All*;⁴⁷ G. E. Bryce aga tõlgib *nb-r-dr* kui *lord of the universe*.⁴⁸

³⁸ Vrd. H. Goedicke. Studies in „The Instructions of King Amenemhet I for his Son“ (Text). San Antonio, 1988, lk. 67.

³⁹ Archiv des Wörterbuchs der ägyptischen Sprache (Berlin), Zettelkatalog (Wbz), Stichwort *r dr*, Kap. 357, nach M. 128

⁴⁰ Vrd. Archiv des Wörterbuchs der ägyptischen Sprache (Berlin), Zettelkatalog (Wbz), Stichwort *r dr*, Kap. 216, nach P. 63–64.

⁴¹ Teema kohta lisaks vt. A. Erman, H. Grapow (Hrsg.). Wörterbuch der ägyptischen Sprache (edaspidi Wb.), Bd. II, Berlin, 1971, lk. 230–231.

⁴² Vrd. „der Allherr“; Wb., Belegstellen, Bd. 2/1, lk. 334, 231,1–231,2.

⁴³ G. Posener. Littérature et politique dans l'Égypte de la XII-e dynastie. Paris, 1956, lk. 71.

⁴⁴ Samas, lk. 70.

⁴⁵ Samas, lk. 70.

⁴⁶ E. Blumenthal. Untersuchungen zum..., lk. 103; vrd. E. Blumenthal. Die Lehre des Königs Amenemhet (Teil II). – Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 112, 1985, lk. 108.

⁴⁷ R. O. Faulkner. A Concise Dictionary of Middle Egyptian. Oxford, 1962, lk. 129.

⁴⁸ Vt. G. E. Bryce. A Legacy of Wisdom: The Egyptian Contribution to the Wisdom of Israel. Lewisburg [Pa.: Bucknell University Press, 1979, lk. 168. Seevastu Goedicke (H. Goedicke. The Beginning of the Instruction of King Amenemhet. – Journal of American Research Center in Egypt, Vol. 7, 1968) interpreteerib seda kirjakohta oluliselt teistmoodi, põhjendades oma seisukohta mitmete spekulatiivsete argumentidega: *The beginning of the scroll containing the teaching which the majesty of King Amenemhet I has made, while he spoke in revealing the truth, for any his sons until the end*. Võrelgem veel mõningaid „Amenemhet I õpetuse oma pojale Senusertile“ alguse erinevaid tõlkeid. Volten, 1945, 106: *Anfang von der Lehre, die seine Majestät der König von Ober- und Unterägypten 'Shtp-ib-R', der Sohn des Re, Amenemhet, der Selige, mahte, indebe r als ein Bote der Wahrheit zu seinem Sohne, dem Allherrsche; spricht*; W. Helck. Der Text der „Lehre Amenemhets I. für seinen Sohn“. Wiesbaden, 1969, 12: *Der Anfang der Lehre, die die Majestät des Königs von O. und U. Ä. Shtp-ib-R', Sohn des Re Imn-m-h't der Gerechtfertigte, verfasst hat, indem er (sie) sagte als etwas, was die Weltordnung offenbart, zu seinem Sohn, dem Allherm...*, Samuti vrd. E. Blumenthal 1984, 94: *Anfang der Lehre die die Majestät des Königs von Ober- und Unterägypten (Shtpt-ib-R'), Sohn des Re (Amenemhet), der selige, gemacht hat. Er spricht, indem er die Wahrheit eröffnet, zu seinem Sohn, dem Allherm und sagt...*; M. Korostovtsev (in Vigasin 1997, 30) tõlgib igati õnnestunult arhaiseerivas stiilis: *Почуение Его Величества Схеменибры, Сына* ▶

Mõiste „kõik, kõiksus“ (*dr*) on tänapäeval raskesti arusaadav sõna, kuna ei ole teada selle täpne tähendus. See on ka loomulik, sest ammu surnud keelte puhul on eriti keeruline aru saada abstraktsetest väljenditest. E. Otto arvates hõlmab antud väljend kogu „oleva ja mitteoleva“.⁴⁹ Seevastu E. Hornungi hinnangul tähendab näiteks sarkofaagitekstides nii sageli esinev *nb-r-dr* igati õigustatult sõna-sõnalt „Isandat kuni lõpuni“. Vastav mõiste kätkeb tema interpretatsioonis ettekujutust ühest piirist kõige abstraktsemas tähenduses, mida ei saanud ületada isegi jumal-demiurg. Seespool piiri asub korrapärastatud, jumalate poolt valitsetav maailm, mis on küll väga suur (sinna hulka arvati ka teispoolsus, kus samuti kehtisid aja ja ruumi kategooriad), kuid siiski mitte lõputu.⁵⁰

Väljendid „kõik, kõiksus“ ja „piir, lõpp“ kattuvad tõepoolest sageli välise kirja pildi

järgi,⁵¹ kuid ometigi ei ole nendevaheline seos veel sugugi ühemõtteliselt selge. E. Hornungi arvates pöörduti erakordsetel juhtudel „uue kuninga“ poole tiitliga „Isand kuni lõpuni“.⁵² Samas osutab H. Goedicke järgmisele tõsiasjale: johtuvalt tekstist endast ei olnud Senusert veel jõudnud saada kuningaks.⁵³ Kuid tegelikult pandi Amenemhet I õpetussõnad postuumselt kirja juba Senusert I valitsemise ajal, kusjuures teose täpne autorlus on vähemalt käesoleval ajal teadmata.⁵⁴

R. B. Parkinson interpreteerib minu arvates epiteeti „Kõige isand“ täiesti õigustatult kõige enam vaarao jumalikku aspekti väljendava tiitlina, millega esitletakse Senusert I-t.⁵⁵ Jumalanade ja kuningannade tähistusena on *nb.t-r-dr* („Kõige (Kõiksuse) emand“) kindlalt täheledatav alates Keskmisest riigist. Niiviisi nimetatakse „Sinuhe jutustuses“ Senusert I naist Nefrut – „Kiitus sinule ja Kõige emandale!“.⁵⁶

► *Pa, Аменемхета правогазасного. Предстал он во сне сыну своему, повелителю всего, и возгласил.* Korostovtseville on kõige lähemal Pascal Vernuse (Vt. P. Vernus. *Sagesses de l'Égypte pharaonique*. Arles, 2010, lk. 219) tõlkeversiooni: *Commencement de l'enseignement Qu'a fait la majesté du roi du Sud et du Nord Séhétepihre, Le fils de Re Amménémès, juste de voix. Il dit en révélant la vérité (en reve), À son fils, le maître universel.* H. Brunner (vt. H. Brunner. *Die Weisheitsbücher der Ägypter*. Zürich, 1988, lk. 173): *Beginn der Lehre, die die Majestät des Königs von Ober- und Unterägypten Séhetep-ib-Re verfasst hat, der Sohn des Re, Amenemhet, der Selige, indem er als eine Erhellung der Ma'at spricht zu seinem Sohn, dem Allherrn (= König)*. Burkhardti 2004, 31 tõlge kõlab aga järgmiselt: *Anfang der Lehre, die verfasst hat die Majestät des Königs von Ober- und Unterägypten, Séhetepibre, Sohn des Re Amenemhet, gerechtfertigt. Er spricht in Eröffnung der Maat, zu seinem Sohn, dem Allherrn.*

⁴⁹ E. Otto. *Wesen und Wandel der ägyptischen Hochkultur*. Wiesbaden, 1969, lk. 17.

⁵⁰ Antud ontoloogilise teema kohta põhjalikumalt vt. E. Hornung. *Der Eine und die Vielen*. Ägyptische Gottesvorstellungen. Darmstadt, 1971, lk. 157–180, 230–233. Tõenäoliselt sai Hornung inspiratsiooni oma tõlgendusele A. Gardineri klassikalisest „Egiptuse keele grammatikast“, kus „Kõige isandale“ on lisandunud tähendus „lord to the end“ (Gardiner 1940, lk. 189a). E. Hornungi seletusele on väga lähedal Wessetzky 1966, 146 *r-dr*’i tõlgendus.

⁵¹ Vrd. Wb., Bd. V, lk. 585–592.

⁵² E. Hornung. *Der Eine...*, lk. 231.

⁵³ H. Goedicke. *Studies in „The Instructions of King Amenemhet I for his son“ (Text)*. San Antonio, 1988, p. 65, ref. nr. 224.

⁵⁴ Täiendavalt teema kohta vt. E. Hornung. *Der Eine...*, lk. 41, 132.

⁵⁵ R. B. Parkinson. *The tale of Sinuhe and other Ancient Egyptian poems*. Oxford, 1997, p. 209, ref. nr. 1. Omalt poolt lisan, et epiteet *nb-r-dr* võis vahendatult mingil moel kajastada veel aastatuhandeid hiljem näiteks kreeka-rooma ajalookirjanduses. Nii kirjutab Diodoros Sitsiiliast (elas u. 80–29 e. Kr.) oma „Ajaloolises raamatukogus“ Sesostri kohta, et mõningate kirjameeste teadete järgi ilmutas ennast Sesostri isale unenäos jumal Hephaistos, kelle teate kohaselt hakkab tema poeg ükskord kogu oikumeeni valitsema Diodor’s von Sicilien *Geschichtsbibliothek*. Übersetzt von Dr. Adolf Wärmund, Erster Buch, Stuttgart, 1866, lk. 53. Teema kohta täiendavalt vt K. Sethe. *Sesostris. – Untersuchungen zur Geschichte und Altertumskunde Aegyptens*, Bd. II, 1900–1902, lk. 15–16.

⁵⁶ Põhjalikumalt vt. *Sinuhe* jutustus..., lk. 28 ja lk. 98, märkus nr. 272; R. Koch. *Die Erzählung des Sinuhe...*, lk. 77, B 274. Maspero (1914, 1) ja Volteni (1945, 106) selle õpetuse tekstipublikatsioonides on „Kõige (Kõiksuse) isanda“ järel millegipärast kujutatud impersonaalset jumalust märkiv determinatiiv. W. Helck on oma allikaeditsioonis täpsem; vt. 1969, lk. 9 lc Mill.

Senusert I suutis, hoolimata osade õukondlaste intriigidest, kindlalt säilitada nii raskelt kätte võideldud võimu, pannes sellega aluse püsivale siserahule, mis Niiluse oru elanikele tähendas tööpooldest kogu Universumit ehk meie mõistes korrapärastatud ja piiritletud Egiptuse ühiskonda. Võib-olla just seepärast võttis ta endale seni ainult jumalatele kuulunud epiteedi – „Kõiksuse (Kõige) isand“. Hiljem on seda epiteeti kasutanud muu hulgas Uue riigi 19. dünastia alguses valitsenud vaarao Seti I (1291–1278 e. Kr.), tõenäoliselt vihjates Egiptuse siseolukorra lõplikule stabiliseerumisele pärast kuningas Ehnatoni aegseid ja järgseid ideoloogilis-sotsiaalseid vapustusi 18. dünastia lõpul (u. 1350–1300 e. Kr.). Seega pole paralleel Senusert I-ga sugugi välistatud.⁵⁷ Veel aastasadu hiljemgi pidasid egiptlased teda oma kõige väljapaistvamaks valdjaks, tõeliseks *pantokratór* 'iks. Mälestus Senusert I (1961–1926 e. Kr.) tegudest ulatus hellenismini, omandades ajapikku paratamatult üha enam legendaarseid jooni (nii võttis Nektanebo I 370. aastal e. Kr. endale samasuguse trooninime, nagu seda kunagi tegi Senusert I – Heperkara („Ra Ka (Teisiku. – S. S.) Taasteke“), osutades sellega otseselt Senusert I troonileastumise riitusele.⁵⁸ Senuserti nimi muutus juba hellenismi

ajaks (323–30 e. Kr.) ideaalse vaarao sünonüümiks, kus ühinesid üksteisega nii Senusert I ja ilmselt ka Senusert III (u 1878–1839 e. Kr.) valitsemisega seotud pärimused. Herodotose „Historiai“ s on tema kuju omandanud ka mitmeid Ramses II (valitses u. 1279–1213 e. Kr.; 19. dünastia) jooni.

E. Blumenthal fikseerib 12. dünastia algul toimunud muutusi käesoleva didaktilise teksti põhjal järgnevalt: „Der Widerspruch zwischen der Identifizierung mit der Vergangenheit und der Abgrenzung von ihr, der sich hier abzeichnet, bestimmt das ganze Werk. Er wird am deutlichsten als Spannung zwischen den Traditionen des Beamten-Königtums der 1. Zwzt., vertreten durch die Person des Amenemhet, und einem mit Nachdruck wieder aufgenommenen Gottkönigsideal in dem Bild des Sesostriis spürbar, das allerdings seinerseits auch Züge der profanen Königsvorstellung trägt.“⁵⁹

„Amenemhet I õpetuses oma pojale Senusertile“ esinev epiteet „Kõige isand“ kuninga (tekstist endast johtuvalt veel troonipärijale) piduliku tähistusena, on teadaolevalt ajaliselt vanim selletaolistest näidetest. Keskmise riigi valitsejaist evis seda ainult Senusert I. Tema järeltulijad jumalkuningate aujärjel seda enam ei kasutanud, kuna nende

⁵⁷ Vrd. J. H. Breasted. *Ancient Records of Egypt*, Vol. III, Chicago, 1927, §267.

⁵⁸ Lisaks vt. D. Wildung. *Sesostris und Amenemhet: Ägypten im Mittleren Reich*. München, 1984, lk. 15–16; E. Hornung. *Grundzüge der ägyptischen Geschichte*. Darmstadt, 1978, lk. 161–165.

⁵⁹ E. Blumenthal. *Die Lehre des Königs Amenemhet (Teil II)*. – *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, Bd. 112, 1985, lk. 111–112.

Täiendavalt teema kohta vt. E. Otto, *Vorwurf an Gott*. Hildesheim, 1951, lk. 8; E. Otto. *Monotheistische Tendenzen in der ägyptischen Religion*. – *Die Welt des Orients*, Bd. 2. 1955, lk. 99–105; E. Otto. *Altägyptischer Polytheismus: Eine Beschreibung*. – *Saeculum*, Bd. 14, 1963, lk. 273–274; G. Posener. *Littérature et politique dans l'Égypte de la XII. dynastie*. Paris, 1956, p. 70; R. Anthes. *The legal aspect of the instruction of Amenemhet*. – *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 16, 1957, lk. 176–191; H. Goedicke. *The Beginning of the Instruction of King Amenemhet*. – *Journal of American Research Center in Egypt*, Vol. 7, 1968, lk. 15–21; J. Osing, „Allherr“. – W. Helck, E. Otto (Hrsg.), *Lexikon der Ägyptologie*, Bd. I, Wiesbaden, 1975, Sp. 136–137; J. Assmann, *Zeit und Ewigkeit im alten Ägypten*. Heidelberg, 1975, lk. 19–28; J. Assmann. *Ägypten: Theologie...*, S. 208; H. Goedicke. *Studies in „The Instructions of King Amenemhet I for his son“ (Text)*. San Antonio, 1988, lk. 66–71; J. Zandee. *Der Amunhymnus des Papyrus Leiden I 344, Verso*, Bd. 3, Louvain, 1992, lk. 1016; D. Sitzler. *Vorwurf gegen Gott: Ein religiöses Motiv im Alten Orient (Ägypten und Mesopotamien)*. Wiesbaden, 1995, lk. 142–144; Sinuhe jutustus: Vanaegiptuse keelest tõlkinud ja kommenteerinud Sergei Stadnikov. Tallinn, 1996, lk. 23, lk. 28, lk. 98–100, lk. 176; S. Stadnikov. *Vana-Egiptuse kultuurilugu: Valitud artikleid, tõlkeid ning esseid*. Tallinn, 1998, lk. 93–142; V. Sazonov. *Akkadi kuningate jumalikustamine*. – *Tuna* 2007, nr. 2, lk. 11–23; V. Sazonov. *Die Königstitel und- epitheta in Assyrien, im Hethiterreich und Nordsyrien (Ugarit, Emar, Karkemisch) in der mittelassyrischen Zeit: strukturelle Gemeinsamkeiten, Unterschiede und gegenseitige Beeinflussung*. Tartu, 2010.

võim oli juba niigi kindel. Ja seda just paljuski tänu Senusert I-le.⁶⁰ Ärgem unustagem veel, et epiteediga „Kõige emand“ nimetatakse „Sinuhe jutustuses“ kahel korral Senusert I abikaasat, kuninganna Nofru,⁶¹ mis loomulikult ei ole sugugi juhuslik seos. Hiljem ei ole kuningannat niisuguse epiteediga – vähemalt 12. dünastia valitsemise ajal – nimetatud.

Mõnikord on kaheldud Senusert I ideoloogia maailmavalitsemise suunitluses sel põhjusel, et vastav idee formuleeritakse eraisikute raidkirjades, ametlikes tekstidesse ta sel ajal ei satu.⁶² Siiski ei tohi unustada raidkirjade initsiaatorite ja valdjate kõrget ühiskondlikku positsiooni. Mis puutub aga ilukirjandusteostesse, siis selles küsimuses olen ma juba paljude aastate eest avaldanud arvamuse, mille põhimõttelises õigsuses ma ei kahtle ka praegu: „Tõsi küll, nii „Sinuhe jutustus“ kui ka „Amenemhet I elutarkus“, kus need universalistlikud pöördumised esinevad, on kirjandusteosed, mitte aga kuningaraidkirjad (kust on võetud näiteks kuningatitulatuur). Sellegipoolest võib neid teatud reservatsioonidega arvestada, sest autorid pärinevad valitseva 12. dünastia lähikonnast ja väljendavad ametlikke seisukohti. Eriti oluline on troonipärijale Senusert I apelleeriv „elutarkus“.“⁶³

3. Kokkuvõtteks

Diskursus kuningavõimu olemusest ja alus- test algas Esimese vaheperioodi ajajärgul (siis muu hulgas püsistus oma üldalustes ka ilukirjandus), mil Vana-Egiptuse riiklust tabas sügav poliitilis-ideoloogiline ning majanduslik kriis. Keskmise riigi ajal kuninga kui isiku ja kuningavõimu institutsiooni (vastav üldis-

tava intentsiooniga termin ilmus Keskmise riigi ajal) põhjendused keerlevad loomulikult eelkõige vaarao ja tema alamate suhete ümber. Igati tõstetakse esile valitseja positiivseid – sageli puhtinimlikke – omadusi: ta on nii „ideaalne ametnik“ kui ka heldelt armuline valdjas oma ustavatele teenritele ning alandlikele alamatele. Samal ajal suurenevad kuninga võimupretensioonid kõikide maade üle. Viimaseid põhjendatakse, tõsi küll, üsna lühidalt, jumalate tahtega. Vastavasisuliste väljendite kaugeks ettekuulutajaks võib aga pidada mitmeid kuninga Sahura raidkirju tema Abusiris asuvas surnutemplis.

12. dünastia teise kuninga, Senusert I-ga seotud universalistlikud pöördumised on Keskmise riigi aegsetest vastavatest kirjakohdadest kõige arvukamad, pikemad ning mitmekesisemad, muutudes nii mõnegi hilisema vaarao jaoks paradigmaatilisteks. Siiski ei saavutanud nad kuningaideoloogias veel säärast tähendust, nagu hilisema Uue riigi ajastul.

Võõraid maid on tahtnud alistada mitmed Esimese vaheperioodi ja Keskmise riigi valitsejad. Seda kõigepealt tooraine ja tööjõu saamise seisukohalt vaadatuna. Vastavat soovi või juba selle tulemust on väljendatud ametlikes tekstides vähemalt 23 korral, eelkõige Senusert I ja temast hiljem valitsenud Senusert III (1878–1841 e. Kr.; dünastia suurim väejuht) aegsetes dokumentides. Sõjalis-töõndusliku aktiivsuse kese oli suunatud esmajoones lõunasse, s. t. Nuubiasse. Juba kaasvalitsemise ajal võttis Senusert I ette suuri rüüste- ja röövretki Lõuna-Kaananisse, Liibüasse ning Alam-Nuubiasse. Egiptuse ülemvõimu kinnistamiseks ehitati Niiluse teise kärestiku piirkonnas arvukalt kindlusi, näiteks Buhenis. Mitme sõjakäigu tulemu-

⁶⁰ Täiendavalt vt. A. O. Bol'sakov. „Prekrasnaja prišla“. Šedevry portreta iz Egipteskogo Muzeja v Berline; [katalog vystavki v Gosudarstvennom Ėrmitaže, Sankt-Peterburg, 16 ijunja - 20 sentjabrja 2009; Sankt-Peterburg, Izd. Gosudarstvennogo Ėrmitaža, 2009, lk. 14.

⁶¹ Niisuguse piduliku epiteediga nimetavad teda oma palves jumala poole nii teose peategelane Sinuhe kui ka õukonna tseremonial osalevad kuninga Senusert I enda lapsed (vrd. „Sinuhe jutustus“, lk. 23, 28).

⁶² T. Deineka. Obosnovanie vnešnej politiki Egipta v carskix nadpisjax XVIII dinastii. Dissertacija. Moskva, 1991, lk. 63–64.

⁶³ S. Stadnikov. Universalism kui fenomen. Universalistlikud tendentsid Egiptuse kuningate ideoloogias. – Looming 1989, nr. 3, lk. 390, märkus nr. 25.

sena tehti sõltuvaks ulatuslikud Nuubia alad Niiluse kuni teise kärestikuni. Keskmise riigi ajal algas piirkonna üha laienev, aegamööda kulgev koloniseerimine ja selle elanikkonna aeglane järk-järguline egüptiseerumine. Samuti püstitati hulgaliselt templeid mitmetele egiptuse jumalustele (Thot, Horos, Hnum jt.). Nuubia hõlvamise protsess jätkus süvendatud kujul ka Uue riigi perioodil.

Seevastu Ees-Aasia suunal kandsid 12. dünastia kuningad hoolt eeskätt kirdepiiri julgeoleku ja Egiptuse vahetus naabruses asuva Siinai poolsaare jätkuva sihikindla ekspuateerimise eest. Piiride julgestust silmas pidades võeti aeg-ajalt ette sõjaretki Kaananisse. Kuid seal püüdsid vaaraod saavutada oma välispoliitilisi eesmärke peamiselt (kuid mitte ainult!) diplomaatiliste ja majanduslike vahenditega⁶⁴. Põhimõtteliselt uuele välispoliitilise aktiivsuse tasemele tõuseb Egiptuse välisekspansioon aga Uue riigi ajal. Keskmise riigi perioodil jäid kõikvõimalikud kontaktid võõraste maadega veel suhteliselt tagasihoidlikeks, kuid ideoloogiline vektor tuleviku jaoks oli juba kindlalt paigas.

Artikkel on kirjutatud ETF grandi 8993 toel. Saatuse kurjal tahtel jäi toimetusel koostöös autoriga artikli viidete toimetamine pooleli.

⁶⁴ Tõenäoliselt Senusert I valitsemise ajal kirjutatud „Sinuhe jutustuses“ mainitakse vaarao saadikuid, kelle tegevussfääri kuulus muu hulgas ka Byblose tagamaa: „Käskjalg, olgu (ta) teel põhja või lõuna poole, valitsejakotta, peatus minu juures, sest ma peatasin igasuguseid inimesi“ (Sinuhe jutustus, B 95). Võimalik, et juba tollal fikseeriti mõningaid riikidevahelisi lepinguid kirjalikult (näiteks Byblosega).